

ІСТОРІЯ ПСИХОЛОГІЇ

УДК 159.9.01

ЛАРІН Дмитро Ігорович

аспірант кафедри загальної психології

Київського національного університету імені Тараса. Шевченка

МЕТОДОЛОГІЯ ІСТОРИКО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕРІОДУ «ВІДКРИТОЇ КРИЗИ» В КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ СУЧАСНОЇ ПАРАДИГМИ

У статті подано теоретичний аналіз та організація історико-психологічного дослідження історичного смислу періоду відкритої психологічної кризи 10-30 рр. ХХ ст.

Автор порушує питання побудови історико-психологічного дослідження в контексті становлення нової сучасної парадигми. Подано характеристику теоретичних, емпіричних та історико-психологічних методів дослідження.

Як висновок, становлення сучасної психологічної науки напряму залежить від комплексного системного підходу дослідження з урахуванням контексту становлення сучасної парадигми історико-психологічної науки

Ключові слова: *методологія, історико-психологічне дослідження, період відкритої психологічної кризи, парадигма.*

Постановка проблеми та актуальність дослідження.

В сучасних історико-психологічних дослідженнях недостатня увага приділяється періоду «відкритої психологічної кризи», й вичерпується дослідженнями Л.С. Виготського, С.Л. Рубінштейна та його послідовниками. Тому, постає необхідність в актуальності дослідження історичного смислу даного періоду, який полягає у багатоманітності дихотомічних уявлень вчених стосовно тлумачення і розгляду предмету історико-психологічного дослідження – психіки у всій її різноманітності з урахуванням контексту культурно-історичного розвитку. Дослідження власне «смислу» постає науковою актуальною проблемою в дослідженні періоду «відкритої психологічної кризи» у психологічній науці [7].

Кінець ХІХ ст. ознаменувався дискусіями про те, якими шляхами будувати нову, об'єктивну психологію, які методи повинні стати провідними при дослідженні психічного. На межі століть ще здавалося, що ці суперечності приведуть до єдиної думки й

© Д.І. Ларін, 2017

<http://doi.org/10.5281/zenodo.260221>

сформується методологія нової, позитивної психології. Загальною тенденцією був перехід від психології, що вивчає феномени свідомості, до психології, яка досліджує цілісну систему організм-середовище.

Метою статті є методологія дослідження історичного смислу періоду відкритої психологічної кризи, як чинника становлення сучасної парадигми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичний аналіз робіт радянських та зарубіжних вчених періоду відкритої психологічної кризи пов'язаної з формуванням поведінкової психології – рефлексології та біхевіоризму у поглядах І.М. Сеченова [13], І.П. Павлова [11], С.Л. Рубінштейна [14, 15], Дж. Вотсона [19], Е. Торндайка, Е. Толмена [20] та ін.

Необхідним в аналізі досліджень постало також урахування характеру психологічних систем «історичного смислу» психологічної кризи в поглядах Л.С. Виготського, [3-5], М.Г. Ярошевського [19, 20], В.А. Роменця [16, 17].

Слід зазначити, що історико-психологічний аналіз робіт Л.С. Виготського, надав змогу визначити аспекти психологічного дослідження [6].

Виклад основного теоретичного матеріалу. Історико-психологічне дослідження, побудоване на основі загальних принципів методології: об'єктивності дослідження, багатомірного та багаторівневого існування предмета, дослідження явищ історії психології у їхньому розвитку, єдності логічного та історичного, пізнання у формі спіралі, боротьби матеріалізму та ідеалізму [20].

Тому, дослідження даного періоду вимагає чіткої організації методики через використання методів історико-психологічного дослідження, яке включає в себе теоретичні, емпіричні та спеціальні (історико-психологічні) методи дослідження. (таблиця 1.)

Розглянемо першу групу методів, які ми будемо використовувати в дослідженні смислу історичного періоду «відкритої кризи» – теоретичні:

Метод вивчення літературно-історичних джерел (поєднує в собі цикл дослідницьких та аналітичних процедур, спрямованих на розпізнавання, формалізацію, тлумачення та прогноз психологічних ознак періоду відкритої психологічної кризи). Цей метод вимагає методичної та наполегливої роботи з архівними матеріалами в дослідженні як періоду «відкритої кризи» в психології, так і інших періодів, які передували їй виникненню в культурно-історичному аспекті (зокрема, 19 ст., із виникненням методологічної кризи) тощо [2].

Вивчення літературно-історичних джерел передбачає зосередження та розгляд контексту предмету дослідження, зокрема в побудові гіпотез щодо першопричини виникнення «кризи у історії психології». Тлумачення та прогноз психологічних ознак періоду відкритої психологічної кризи можливе лише за умови застосування аналізу історичних джерел у нашому історико-психологічному дослідженні [8-10].

Таблиця 1

Методологія дослідження історико-психологічного дослідження періоду «відкритої кризи»

<i>№ З/П.</i>	<i>Група методів</i>	<i>Методи</i>
1.	Теоретичні	метод вивчення літературно-історичних джерел; метод вивчення архівних матеріалів; метод аналізу категоріально-понятійного апарату дослідження; аналіз наукових посилань.
2.	Емпіричні	аналіз документів періоду відкритої психологічної кризи; Метод категоріального аналізу М. Ярошевського; Історико-генетичний метод; історико-функціональний метод
3.	Історико-психологічні	прогностичний аналіз дослідження; метод аналізу, тлумачення та інтерпретації теоретичних та емпіричних даних

Аналітичні процедури є необхідними при застосуванні вищезгаданого методу, зокрема історичний аналіз кожного періоду з урахуванням психологічних ідей у становленні предмету (Стародавній світ, Середні віки, Відродження, Новий час, Просвітництво, XIX, XX ст.), які могли сприяти розвитку кризи у психології [1, 8, 16].

Використання методу вивчення літературно-історичних джерел зумовлене актуальністю та необхідністю застосування комплексного підходу в дослідженні предмету історико-психологічного дослідження. Окрім *вивчення літературно-історичних джерел* у нашому дослідженні ми застосовуємо метод *вивчення архівних матеріалів*, що передбачає використання спеціальних процедур, таких як пошук необхідної інформації стосовно теми дослідження, урахування поглядів провідних вчених, постачання виносками, примітками, тощо [2].

Метод аналізу категоріально-понятійного апарату дослідження спрямований на виявлення особливостей розуміння і трактування конкретного поняття або терміна в період відкритої психологічної

кризи (хронологічний період або в працях різного періоду одного і того вченого). Даний метод має у своїй основі припущення, що саме категорії і поняття в концентрованому вигляді відображають всю сукупність наукових знань досліджуваного об'єкта (М.Г. Ярошевський, 1973) [2].

Аналіз наукових посилань, тобто встановлення частоти цитування наукових праць, виробляється з метою одержання зведень про зв'язки між науковими напрямками, про передній край науки і тенденції її розвитку.

Використовуючи цей метод у даному дослідженні, ми маємо на меті вивчення стану розвитку історичного смислу періоду «відкритої кризи» і динаміки наукових досліджень, оскільки частота цитування визначається не тільки об'єктивною цінністю наукової праці, але й іншими факторами, що впливають на ступінь його популярності в науковому співтоваристві [7].

Джерелами дослідження періоду відкритої кризи в історії психології є всі матеріали, що відбивають історичний процес накопичення психологічних знань і, насамперед, праці психологів періоду ХІХ-ХХ століття, а також філософів, у яких досліджуються психологічні проблеми історичного смислу.

Після опису застосування теоретичних методів у нашому історико-психологічному дослідженні, логічно перейти до другої групи методів дослідження – емпіричних [9].

Аналіз документів періоду відкритої психологічної кризи. Цей метод передбачає роботу з документами, які прямо або опосередковано вказують на причини розвитку кризи. Аналіз архівних джерел у поглядах зарубіжних та вітчизняних вчених (З. Фрейд, А. Адлер, Е. Фромм, К. Хорні, Д. Вотсон, Е. Толмен, І.М. Сеченов, Л.С. Виготський, С.Л. Рубінштейн, В.А. Роменець), що надасть змогу більш детально проаналізувати період «відкритої кризи» у даному дослідженні [11].

Наше дослідження не вичерпується методом аналізу документів періоду відкритої кризи, а передбачає й інші емпіричні методи. Наступний емпіричний метод у нашому історико-психологічному дослідженні передбачає категоріальний аналіз періоду відкритої психологічної кризи.

Метод категоріального аналізу М.Г. Ярошевського у даному дослідженні передбачає врахування соціально-історичних умов, що визначили історичний смисл періоду відкритої психологічної кризи. Відповідно, категоріальний аналіз розкриває важливість змісту історичних умов у розвитку соціального середовища у концепції культури, про що наголошував В.А. Роменець у тлумаченні біологічного та соціального в культурно-історичному контексті [20].

Відштовхуючись від принципів побудови психологічного дослідження М.Г. Ярошевського (принцип детермінізму, принцип розвитку, принцип презентизму, антикваризму та ін.), метод категоріального аналізу є актуальним у дослідженні історичного смислу періоду «відкритої кризи» у психології [19].

Наступний метод, що входить до групи емпіричних методів та має місце у даному дослідженні, це історико-генетичний метод. *Історико-генетичний метод* – досліджує розвиток психологічних ідей сучасної психологічної науки, зокрема історії психології з урахуванням періоду відкритої психологічної кризи, основним завданням якого постає виявлення динаміки, етапів, стадій трансформації психологічного знання в контексті конкретного предмета історико-психологічного дослідження [13].

Цей метод дозволяє фундаментально охопити генетичні аспекти розвитку історичного періоду в контексті культури з урахуванням розвитку психологічних уявлень, що призвели до наслідків відкритої психологічної кризи [12].

Ще один метод, який входить до групи «емпіричних методів» у нашому історико-психологічному дослідженні, є історико-функціональний метод. *Історико-функціональний метод* – дозволяє в межах історико-психологічного дослідження здійснити аналіз наступності висловлюваних ідей вчених періоду відкритої психологічної кризи [15,19].

Розглядаючи основні ідеї вчених різних психологічних шкіл періоду відкритої кризи (психоаналізу, біхевіоризму, гештальтпсихології, гуманістичної психології), ми зможемо прослідкувати спадкоємність (належність) ідей, які мали переважний вплив на розвиток психології як науки, що мали пріоритетне значення у виникненні суперечностей між невідповідністю методології XIX ст. з новими запитами психологічних досліджень [9].

Методологія нашого дослідження не вичерпується теоретичними та емпіричними методами, але ще включає в себе групу, історико-психологічних методів (спеціальних методів), зокрема методи аналізу, тлумачення та інтерпретації теоретичних та емпіричних даних дослідження.

Методи аналізу, інтерпретації та тлумачення даних теоретичного та емпіричного дослідження дають змогу науково обґрунтувати об'єктивність проведеного дослідження, диференціювати змістовні прояви сутності предмета дослідження за їхніми типологічними характеристиками. Кожному конкретному дослідженню, має відповідати своєрідна аналітична модель, котра, безумовно, відтворює загальні закономірності аналізу, інтерпретації та тлумачення

теоретичних та емпіричних даних, але обов'язково виявляє сутнісні характеристики предмета дослідження, його якісну неповторність [17].

Методи *аналізу, тлумачення та інтерпретації теоретичних та емпіричних даних дослідження* надають можливість у результаті аналізу та інтерпретації отримувати, якісні результати теоретико-прикладного змісту щодо розвитку ідей періоду «відкритої кризи» в психології.

Прогностичний аналіз дослідження історичного смислу періоду відкритої психологічної кризи в цілому є обов'язковим у нашому історико-психологічному дослідженні. Зокрема, у використанні отриманих даних нашого дослідження для історичного аналізу який полягає у виділенні перспективних ліній розвитку історії психології у конкретному історичному періоді та за його межами. Здійснюючи імовірний прогноз в історичній перспективі, ми беремо за основу наші результати, які можуть слугувати подальшому розвитку історико-психологічних досліджень [8].

Методологічне значення історико-психологічного дослідження полягає в застосуванні аналітичної моделі в цілому включаючи в себе дії дослідника щодо змістовності предмета дослідження. Змістове відтворення внутрішніх та зовнішніх зв'язків існування предмета дослідження, закономірностей його розвитку та дійсних виявів сутності дає можливість сформулювати «наукове бачення» змісту даного явища і історії психології [16].

Інтенсивний розвиток наукових досліджень і прикладних, практичних розробок у психології привів до накопичення нових емпіричних даних, що вимагало їх більш глибокого теоретичного аналізу, осмислення та систематизації. Розвиток теорій різного рівня, орієнтованих як на пояснення окремих питань, так і на вивчення загальних законів і властивостей психічного, порушив питання про їхнє співвіднесення в єдину теорію.

Організація дослідження історичного смислу періоду відкритої психологічної кризи як чинника становлення сучасної психологічної науки вимагає чіткої послідовності проведення процедури дослідження з врахуванням логіки та послідовності теоретичних, емпіричних та історико-психологічних методів.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Отже, розглянувши методологію побудови дослідження історичного смислу періоду відкритої кризи як чинника становлення сучасної психології, ми вважаємо доречним використання теоретичних, емпіричних, та спеціальних методів (аналізу, тлумачення та інтерпретації теоретичних та емпіричних даних), що відповідає методології історико-психологічних досліджень.

Сучасна вітчизняна соціальна та гуманітарна наука, зокрема психологія культури, має піднятися до перетворення соціально-політичних, історичних і культурних завдань на професійно-орієнтовані проблеми, програми, технології, рекомендації та практику їх здійснення. Постійне підвищення інтересу громадськості до досліджень у галузі психології культури, зокрема історичної психології, – ознака суспільного пошуку виходу із системної кризи

Таким чином, за допомогою аналізу ми виявляємо в минулому і теперішньому часі прецеденти майбутнього, його зародків через розвиток таких напрямків психології як інженерна, психологія особистості, культурно-історична психологія, психотерапія з її численними напрямками, як наслідок потужний розквіт психологічної служби на теренах пострадянського простору (90-рр. ХХ ст.) та зарубіжної психологічної науки.

Використання результатів історико-психологічного дослідження *матиме перспективи* здійснення якісного історико-психологічного аналізу смислу історичного періоду відкритої психологічної кризи в психології першої третини ХХ століття, яке буде реалізоване в подальшому аспекті дослідження.

Список використаних джерел

1. Аристотель. О душе / Аристотель. – М. : Соцекгиз, 1967. – 265 с.
2. Анциферова Л. И. Развитие и современное состояние зарубежной психологии / Л. И. Анциферова, М. Г. Ярошевский. – М. : Азбука-Классика, 1974. – 376 с.
3. Выготский Л. С. Исторический смысл психологического кризиса / Л.С. Выготский. – М. : Педагогика, 1982. – 255 с.
4. Выготский Л. С. Психология / Л. С. Выготский. – М. : ЭКСМО-ПРЕСС, 2000. – 587 с.
5. Выготский Л. С. Развитие высших психических функций / Л.С. Выготский. – М. : Наука, 1988. – 376 с.
6. Выготский Л. С. Методика рефлексологического и психологического исследования / Л. С. Выготский. – СПб: Питер, 1997. – 143 с.
7. Вчинкова психологія: історія та сучасність: матеріали міждисциплінарного круглого столу з нагоди 90-річчя від дня народження професора В. А. Роменця, 20 травня 2016 року / За ред. І.В. Данилюка. – К. : Логос, 2016. – 105 с.
8. Декарт Рене. Страсти души / Р. Декарт. – М., 1950. – С. 593–623.
9. Демокрит. Демокрит в его фрагментах и свидетелях древности / Демокрит // ОГИЗ. – 1935. – №5. – С. 163–208.
10. Чуйко Г. В. Історія психології / Г. В. Чуйко, Т. А. Кривко. // К. : Рута. – 2006. – С. 80–97.
11. Павлов И.П. Полное собрание сочинений / И. П. Павлов. – М., 1951. – 679 с.

12. Павлов И.П. Условный рефлекс / И. П. Павлов. // М., 1958. – С. 56–98.
13. Сеченов И.М. Избранные философские и психологические произведения / И. М. Сеченов. – М., 1983. – 698 с.
14. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – М. : педагогика, 1973. – 577 с.
15. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – СПб. : Питер, 1999. – 679 с.
16. Роменець В.А. Історія психології ХІХ - початку ХХ століття. / В.А. Роменець. – К. : Вища школа, 1995. – 789 с.
17. Роменець В.А. Історія психології ХХ століття. / В.А. Роменець, І.П. Маноха. – К. : Либідь, 1998. – 988 с.
18. Роменець В. А. Історія психології стародавнього світу. / В.А. Роменець. – К. : Либідь, 1997. – 957 с.
19. Ярошевский М.Г. Исторический путь развития психологии // Введение в психологию ; Под общ. ред. А.В. Петровского. – М. : Академия, 1997. - С.5-69.
20. Ярошевский М. Г. История психологии от античности до середины ХХ в. / М. Г. Ярошевский. – М. : Мысль, 1996. – 416 с.

Д.И. Ларин

МЕТОДОЛОГИЯ ИСТОРИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ ПЕРИОДА «ОТКРЫТОГО КРИЗИСА» В КОНТЕКСТЕ СТАНОВЛЕНИЯ СОВРЕМЕННОЙ ПАРАДИГМЫ

В статье представлены теоретический анализ и организация историко-психологического исследования исторического смысла периода открытого психологического кризиса 10-30 гг. ХХ в.

Автор подчеркивает важность построения историко-психологического исследования в контексте становления новой современной психологической парадигмы. Дана характеристика теоретических, эмпирических и историко-психологических методов исследования.

Как вывод, становление современной психологической науки напрямую зависит от комплексного системного подхода исследования с учетом контекста становления современной парадигмы историко-психологической науки

Ключевые слова: методология, историко-психологическое исследование, период открытого психологического кризиса, парадигма.

D. Larin

METHODOLOGY OF HISTORICAL PSYCHOLOGICAL RESEARCH DURING THE «OPEN CRISIS» IN THE FORMATION OF MODERN PARADIGM

In the article the theoretical analysis and organization of historical and psychological study of the historical meaning of the open period of psychological crisis of 10-30 years. XX century are presented.

The author raises the question of building of historical and psychological research on the formation of a new modern paradigm. The description of theoretical, empirical, historical and psychological methods is posted. In particular, the author emphasizes the importance of building of historical and psychological study on such general principles: the principle of objective research, the principle of multidimensional and multilevel existence of the subject, the principle of historical-psychological study of the phenomena in their development.

Each case study must meet the kind of analytical model that certainly reflects the general laws of analysis, interpretation and interpretation of theoretical and empirical data, but always finds the essential characteristics of the study, its unique quality.

The establishment of modern psychological science depends on an integrated system approach which takes into account the context of formation of the modern paradigm of historical and psychological science.

Keywords: *methodology, historical and psychological study, period of open crisis psychological paradigm.*

Надійшла до редакції 7.11.2016 р.